

Két felkelés

Carlos Antonio Aguirre Rojas: *Engedelmeskedve parancsolni.*

A mexikói neozapatizmus politikai tanulságai.

Eszmélet Kiskönyvtár, Budapest, L'Harmattan Kiadó –

Eszmélet Alapítvány, 2012;

Láthatatlan bizottság: *Az eljövendő felkelés*

(Budapest, Magánkiadás, 2013)

Alternatív szerveződés, párhuzamos hatalom, társadalmi önvédelem, társadalmi önkormányzás, önszerveződés, társadalmi ellenhatalom. 1989–90-ben, az úgynevezett rendszerváltás (elméletileg pontosabb kifejezéssel rendszer-átalakítás) időszakában lehetett találkozni egyes civil csoportoknál, mozgalmaknál ilyen kifejezésekkel és törekvésekkel (vö. Az egy párt is sok volt. *Eszmélet*, 79; Nem leszünk érdekes mazsola olyan kalácsban, amelyből nem kívánunk falatozni. *Eszmélet*, 3). Az egyik mexikói tartományban az őslakosok győztes felkelése – mind gyakorlatában, mind elméletében – lényegében ugyanezekre a tartalmakra alapozódik, fogalmakra hivatkozik.

1994. január elsejének éjjelén mintegy ezer – főleg indián – fegyveres jelent meg Chiapas tartomány San Cristobal nevű városában. *Zapatista Nemzeti Felszabadító Hadsereg*nek hívták magukat. Lefegyverezték a karhatalmat és a kormány elleni felhívást olvastak fel az egybegyűlteknek. Ezután sikertelen rajtaütést hajtottak végre egy katonai laktanyán, s a tizenkét napos ütközetet követően visszamentek az őserdőbe. Hosszas tárgyalások eredményeként az állam elismerte az indiánok jogát, hogy területükön a saját törvényeik szerint éljenek (harmincegy autonóm települési önkormányzatuk működik) – de nagy létszámú katonaságot állomásoztat a környéken. A fegyvereknél nagyobb védelmet jelent a neozapatista őslakosok számára a nemzetközi nyilvánosság (az internetes honlapok, a szolidaritási hálózatok, az egyik falujukban 1996-ban közel négyezer fő, köztük neves európaiak részvételével tartott neoliberalizmus elleni találkozó stb.). A körzet Marcos alparancsnok néven ismert fő teoretikusának írásai különböző folyóiratokban is megjelentek.

Ezzel a címmel írt könyvet a mexikói filozófus, Carlos Antonio Aguirre Rojas. Döntően a neozapatista gyakorlatra támaszkodik, de más jelenlegi latin-amerikai ellenállási mozgalmak (Bolívia, Ecuador, Brazília, Argentína) tanulságait is figyelembe veszi. Átfogó elméleti modellé általánosítja azokat a közvetlen tapasztalatokat, illetve tendenciákat, amelyekkel ezekben a társadalmi önvédelmi kísérletekben találkozunk. A neozapatisták mellett főképpen a braziliai *földnélküliek mozgalma* és az argentinai *piquetero* városrészek autonómiatörekvése szolgál számára nyersanyagul. (Történelmi előzményként a párizsi kommünt, az oroszországi szovjeteket, az olasz munkástanácsokat tartja számon.)

Ezek a nem kapitalista szigetek mint egy posztkapitalista világ csírái – fogalmazza meg a probléma egészét némiképp rövidre zárva – azt bizonyítják, hogy „lehetséges egy másmilyen világ, és hogy a gazdagok és a politikusok nem valók semmire, földadataik és funkcióik könnyűszerrel eltörölhetők anélkül, hogy ez lényeges hatással lenne a társadalom továbbélésére és normális fejlődésére”.

Aguirre Rojas elméleti kiindulópontja, hogy a gazdaság területén napjainkban is folytatódik a világ európai gyarmatosítása. Marcostól átvett kifejezéssel: zajlik a negyedik világháború, azaz tőkeerős csoportok planetáris szintű harca új piacok és nyersanyagokban gazdag területek megszerzéséért. Mindennapos gyakorlat a helyi közösségek földtől való megfosztása, ami valójában az életük elleni támadás. Sokasodnak a rendszer válságát tükröző tünetek (globális társadalmi polarizáció, migrációs áradat, bűnözők nagymérvű behatolása az államapparátusokba stb.).

Latin-Amerikából szemlélve úgy ítéli meg, hogy ezzel egyidejűleg növekszik a tőkés rendszerrel szembeni világméretű ellenállás is. Állam- vagy kormányellenes társadalmi mozgalmak ereje olykor egész országokat tud megbénítani, illetve neoliberais politikai intézkedéseket visszavetni, megvívózni. Aktuális feladat a rendszerellenes csoportok erőfeszítéseinek összekapcsolása: az „aktív antikapitalista engedetlenség világhálózatának” kialakítása. Az erőfeszítés csak akkor lehet eredményes, ha kiterjed a teljes tőkés rendszerre, eljut „a rendszer idegközpontjáiig”, továbbá ha képes „összefogni szubjektum-egésszé” a társadalom minden álvétett osztályát és csoportját („szintetizálni a különöset az egyetemessel”).

Szükséges, hogy a küzdelem különböző síkjai egyaránt kifejlődjenek és működjenek. 1. A hivatalos hatalommal szemben olyan társadalmi ellenerőket kell kiépíteni, melyekkel forradalmasítható lesz az állam. 2. A tömegtájékoztató eszközök ideológiai és kulturális dominanciájával úgy lehet felvenni a harcot, ha „szembemegyünk velük: beszédmódjkkal, kódjaikkal, fogalmaikkal, fő tételeikkel és magyarázataikkal”. Ha másként szólunk ugyanazokról a témákról: megmutatjuk a valóság más összefüggéseit és vetületeit. Olyan ellenkultúrát kell elterjeszteni, mely a polgáritól

eltérő nézőpontot alkalmaz és másként gondolkodást érvényesít. Az intézményes tömegtájékoztatással szemben párhuzamos struktúrát kell teremteni: kialakítani az információk „alternatív antikapitalista hálózatát”.

A hatalom átvétele helyett ...

A hagyományos elméletben a tőkés rendszer meghaladásának útja a hatalom megragadásán keresztül vezet, Aguirre Rojas azonban másfajta átmenet lehetőségében gondolkodik. Az általa képviselt – korántsem először nála megjelenő – stratégia szakít a hagyományos „kétlépéses” elmélettel, amelyben először meg kell dönteni az államhatalmat és azután lehet új társadalmi berendezkedést létrehozni. Szerinte viszont a neozapatizmus tapasztalata békés, hatalomátvétel nélküli alternatívát kínál a „nagyarányú, küszöbönálló társadalmi robbanással szemben”.

Két vonatkozásban is érdekes elméletileg ez az alternatíva.

1. Nem kell megvárni az „első lépést” a posztkapitalista gyakorlathoz: az új társadalom kiépítése bármely pillanatban elindítható. Ebben a megközelítésben a kétfokozatú helyébe új stratégia lép: nyílt politikai forradalom helyett a hatalom alulról történő forradalmasítása. Ennél a programnál „itt most és mindenütt, azonnal el kell kezdeni megváltoztatni a világot, szembe kell szállni a kapitalista *társadalmi* hatalom formáival minden általa elfoglalva tartott területen, méghozzá a társadalom egész szövődékében, s ekként máris mindenütt teret kell nyerni, helyet kell csinálni az új világ és új társadalom csíráinak. S amikor ezeken a kapitalizmussal szemben, a kapitalizmustól apránként elhódítva létrehozott új társadalmi tereken megvetjük a lábunkat, mindez nem a fönnálló állami vagy politikai »hatalom átvétele« végett történik, hanem hogy fölforgassuk, szétziláljuk, teljességgel forradalmasítsuk az állami és politikai hatalmat, valamint hogy helyettük az összes politikai viszonyok *másmilyen, gyökeresen különböző módját* munkáljuk ki, s ezzel a társadalmi közösség kollektív ügyei intézésének is teljesen más formáját alakítsuk ki.” Vagyis ezzel a gyakorlattal egyidejűleg lehet a fönnálló rendszert megkérdőjelezni, meggyengíteni és vele szembeni alternatívát létrehozni.

2. Az „egylépcsős” alternatíva az elkülönült, önállósult politikai hatalom visszatársadalmosításának programja. Fontos szempontja, meghatározó törekvése az állam és a hivatalos politika „deszakralizálása”: megfosztása mitikus tekintélyétől. A mindenkori aktuális feladat: kérdéssé tenni, válságba sodorni és „szétzúzni” az államot. Nem megszerezni, átvenni kell a politikai hatalmat, hanem – fogalmaz a szerző – túllépni rajta és „elfojtani”. Mindezt azért, hogy felváltsa a kormányzásnak és a politizálásnak radikálisan új módja. Valójában „az állam *főlszámolásáról* van szó, amelynek helyébe a közösség kollektív problémáinak elintézésére szolgáló, ésszerű és értelmes apparátus lép, ami – ha bajosan is, de – akár még meg is tarthatja a régi »állam« nevezetet”.

A radikálisan újnak tekintett kormányzási mód és politika: az „engedelmeskedve parancsolni”. Ez – meghaladva a parancsolást és engedelmeskedést mereven szétválasztó hagyományos politikát – lényegében a társadalmi önkormányzás folyamatába illeszti be, fogja össze „törvényhozás” és „végrehajtás” kapcsolatát. Itt a törvénykezés alanya és tárgya nem válik el egymástól: a nép parancsol, de saját magának parancsol. Neki engedelmeskedik a kormány. Végző soron „a nép parancsol saját magának a saját kormány szervei közvetítésével”. A kormányzati szervek (a neozapatistáknál tanácsok, junták) feladata: a kollektív parancsok (népi utasítások) kivitelezése, „gyakorlati irányba terelése”, vagyis a közösségi ügyek pusztá adminisztrálása. Ily módon a kormányzati útmutatás végrehajtása nem más, mint a nép önmagának való engedelmeskedése. Az „engedelmeskedve parancsolni” modellt a „képviseltek” és a megbízott, tisztségviselő „képviselők” rendszeres tanácskozása működteti, élteti. E „másfajta kormányzás” azért olcsó, mert a kormányhivatalnokok díjazás nélkül végzik a munkájukat.

Miként képzelhető el konkrétan a hagyományos politikai uralmat kiiktató társadalmi önkormányzás? Rojas szerint a változás lényege a „hatalom valaminő delokalizálása és dekoncentrációja volna a társadalom teljes szövetében, ami jóformán szétaprózna és »földre olodná« az államhatalmat, sőt, a politikai hatalmat is a család, az üzem, a városrész, a község, a földrajzi-közigazgatási terület vagy minden egyéb lehetséges emberi-társadalmi környezet járuléka gyanánt”.

Első pillantásra az „engedelmeskedve parancsolni” – egyébként a rousseau-i társadalmi szerződés közvetlen demokráciájára erősen emlékeztető – modell még akkor is naivnak tűnik, ha a neozapatistáknál bevált. Jobban belegondolva azonban más a helyzet. Abban az esetben, ha az egyén semmire nincs kötelezve, és módja van arra, hogy csak számára elfogadható közösség tevékenységébe kapcsolódjon be (illetve ilyen hiányában szabadon megszervezen számára elfogadható közösséget), akkor nem törik meg a modell vázolt logikája.

...társadalmi ellenhatalom

Aguirre Rojas radikális egyértelműséggel húzza meg a határvonalat az uralkodó rendszer támogatása és a következő rendszerellenesség között. Ha az államtól várunk munkahelyet; ha valamelyik kevésbé ellenszenves politikust támogatjuk; ha a régi intézményekben (pártok, szakszervezetek) reménykedünk, akkor – úgy mond – az ellenség létezési módjait termeljük újra a mi térfelünkön. Aki valóban rendszerellenes, az megpróbál szakítani az állammal és annak intézményeivel.

A főnállónak gyakorlati megkérdőjelezése a róla való minél teljesebb lekapcsolódást jelenti a mindennapokban. Amennyire lehetséges, távol tartjuk magunkat a folyamataitól. Igyekszünk nem tudomást venni a

létezéséről. Párhuzamos hatalmat, népi ellenhatalmat építünk ki vele szemben. (Minden, ami ennél kevesebb, ami nem ezt a stratégiát követi, hatásaiban az ellenség segítése.) Azoknak a példáját követjük, akik így cselekednek. A piqüeterók nem munkahelyek teremtését és állami juttatásokat követelnek, hanem leválnak a kapitalista logikáról, mind az üzleti, mind az állami politikai mechanizmusokról, és maguk szervezik meg az életüket. A polgári intézmények helyett saját elképzeléseikre támaszkodnak: a közvetlen demokrácia és a munka horizontális szervezetét hozzák létre.

Az új stratégia arra épül, hogy a posztkapitalista szemléletben és gyakorlatban megváltozik az aktív társadalmi szubjektum: a főszerep a tömegeké. Szükséges és lehetséges az egyének mint társadalmi szubjektumok képességének helyreállítása, hogy „szuverén módon, szabadon és önként dönthessenek saját társas létük kívánatos formáiról s ezáltal saját életük szilárd rendjének sajátlagos módozatairól” a gazdaságban, a mindennapi életben, a kulturális szférában éppúgy, mint a tájékoztatás és a kormányzás problémáinak megoldásában.

Túl a szétválasztottságon

Aguirre Rojas értelmezésében az összetartozó dolgok történelmi szétválasztottsága (innen nézve minden szétválasztottság) – Walter Benjamint idézve – „a barbárság dokumentuma”. Posztkapitalista jellegzetesség a mesterséges elkülönítések felszámolása: az újraegyesítés, a szintézis. A polgári civilizáció szeletekre szabdalja fel és önállóan mutatja be szerves egységek egymástól működésükben elválaszthatatlan részeleleit. Ilyen helyzetben az egyetlen egészséges intellektuális magatartás: „távol maradni a ma uralkodó irracionális logikától, s máshonnan, eltérő, más logikai kiindulásból igyekezni megtalálni ennek az egész földhalmozott *látszólagos* esztelenségnek a mély koherenciáját és globális értelmét”. Feltárni a rendszer rejtett, végső összefüggéseit – túllátni és túllépni annak egészén.

– A technicizált városi társadalom igyekszik elfeledtetni és elködösíteni, hogy a szükséges földterület adja a hétmilliárd ember élelmét. Mi a kiút? Környezetünk eszköz- és haszonelvű szemléletének meghaladása: törekvés az emberi világ és a természeti világ között „új, magasabb rendű összhang és szintézis formáira”. Hosszú távon fonntartható harmonikus viszonyukat kell kialakítani.

– A kapitalizmusról való gyakorlati lekapcsolódásra törekvésnek – perspektívájában – alapvető elméleti következményei is vannak. Posztkapitalista követelmény elmélet és gyakorlat, szellemi és fizikai tevékenység elválasztottságának felszámolása. Aguirre Rojas az ebből fakadó új kiindulópontot és alapállást (főszereplő a tömeg, az egyén társadalmi szubjektumlétének helyreállítása) megpróbálja kiterjeszteni az

elméleti gondolkodás egészére, felvázolva egy magasabban kirajzolódó szemléleti egység horizontját – itt is mintegy új stratégiát megfogalmazva. Ennek a magasabb, átfogóbb szintézisnek a nézőpontjából egy sor hagyományos kifejezés újradefiniálódik. „Utat mutat nekünk a neozapatista mozgalom abban az irányban, hogy immár *ne* a megszokott kategóriáinkban *gondolkodjunk*, s *ne is gondoljunk velük* a továbbiakban, *felejtjük el* a nagy részét annak, amit eddig a társadalomtudományokból tanultunk, és határozzuk meg újra – másként, másra figyelve, más beállításban, más szemhatáron belül s nagyon is másfelé vezető intellektuális ösvényeken haladva – fogalmainkat és kategóriáinkat, vizsgáljuk fölül elemzéseinket és értelmezéseinket, hogy képesek legyünk új szemlélettel új magyarázatokat adni minden régi és új problémára.”

Minden „másmilyen”

A helyi tapasztalatokon nyugvó elméleti fejtegetésekben Aguirre Rojasnál kulcsfogalom a „másmilyen”. Másmilyen – tartalmában posztkapitalista – modernitásról, gazdaságról, politikáról, demokráciáról, kormányzásról, kultúráról, közoktatásról, tájékoztatásról, művészetről, tudományról, egészségügyről stb. beszél.

– A másmilyen demokrácia túllép a „kirekesztő polgári demokrácián”, amelynek egyneműsítő logikája figyelmen kívül hagyja az emberek sokféleségét. Ezért a demokráciát „újradefiniáljuk, nem a többség, hanem a kisebbségek oldaláról, s nem a többség mennyiségmániájával, hanem különböző minőségeket egyesítő konszenzus kialakításával”. (A többségre hivatkozó képviselő a nép lenézése – hangsúlyozza a szerző.) A neozapatisták másmilyen demokráciája részvételi, kvalitatív demokrácia. Legfőbb intézménye a „népgyűlés, amely egy egyedülálló *közvetlen demokrácia* formáit alkalmazva, alapja a népi önkormányzásnak, s ezáltal fölöslegessé teszi mind a bürokrácia, mind pedig a bármilyen parlamenti élőködők létezését”. (Mérsékletű a neozapatista népgyűlés gyakorlati tapasztalatának kiterjeszhetőségével kapcsolatos kételyeket, álljon itt két utalás az elméleti irodalomból. 1. Marx módszertani megállapítása szerint, negyvenmillió felnőtt lakosság esetén egy önkormányzó rendszerben negyvenmillió fő kormányoz. 2. Számos szerző kimutatja, hogy a számítógépes korszakban megszűnik a közvetlen, részvételi demokrácia létszámbeli, mennyiségi korlátja: működésének technikai akadályai elhárul.)

– A másmilyen politika összekapcsolja a társadalmi bázist és politikai vetületét – utóbbit visszaterelve az előbbire. Elsődleges célja „a mindennapi kenyeret” biztosítani. Ezért ez a politika nem más, mint folyamatos mindennapi cselekvés a munka, az együttélés, a legelemibb társadalmi kapcsolatok területén. A közügyek intézésének politikusi monopóliumával szemben mindenki ügyévé és tevékenységévé válik.

Ennek hatására a neozapatisták a rendőrséget – mint fölöslegesnek bizonyult szervezet – felszámolták.

– A társadalmat – fogalmaz Aguirre Rojas – „az összes egyén cserekapcsolatai, cselekvései és viszonyai szintézisének vagy láncolatának, vagy bonyolult rácszatának” kell tekinteni. A másmilyen társadalom az egyént a polgári elszigeteltségből és magányosságból visszahelyezi a társadalmi egyén helyzetébe, „vagyis abba a struktúrába, amelyikben ő születésétől haláláig mindenkor megmásíthatatlanul egyik alkotóeleme egy nagyobb entitásnak”. Így az egyén távol kerül attól, hogy külön monásznak, a kollektívummal szemben álló atomnak tapasztalja meg és fogja föl magát. Ezen körülmények között az egyéniség kifejlődése olyan „más utakon-módokon” történik, amelyek „elütnek a modern kapitalista individualizáció útjaitól-módjaitól”.

– A Glóbusz az egymásra következő nemzedékek életének forrása. Ezért az emberiség nem akarhatja legyőzni a természetet, hanem kénytelen vele kiegyensúlyozott, jó kapcsolatra törekedni. A poszt-kapitalizmusban a földhöz való üzleties viszonyt kímélő, harmonikus magatartás váltja fel. A neozapatisták másmilyen gazdaságában közös szükségletre termelnek. Mind az ipari (szövetkezeti), mind a földeken végzett munkának a terméke és a haszna egyaránt kollektív. Használata, fogyasztása – alapelvként – az igények szerinti. Szükséget szenvedők esetében a szolidaritás logikája érvényesül: önkéntes tartalékalapból segítik ki a rászorulókat.

– A másmilyen kultúra meghatározó lényege az egészben látás. A polgári felfogásban önálló, egymástól független, sőt ellentétes területek a neozapatista őslakosoknál összhangban vannak. Az átfogó egybenlátás ebben a másmilyen kultúrában nem választja szét, hanem eleve egyesíti, totalizálja ezeket az összefüggő területeket. A polgári hierarchiától eltérően, szerves kapcsolatot teremt a kidolgozott, szakszerű „egyetemi” tudás és a közvetlen tapasztalatból szerzett népi tudás között. A polgári iskola intézményét „az alávetett osztályok szellemi és gyakorlati passzivitásának közvetítésére és sulykolására tervezték”. A hierarchikus társadalmi gyakorlat és szemlélet elfogadására, individualizmusra, önzésre nevel, ösztönöz. A neozapatizmus viszont rehabilitálja az elnyomottak nézőpontját és a valóság kritikus megítélésének szokására tanít. A másmilyen kultúra képviselői kritikailag is, ezért jobban, komplexebben tájékozottak. A tudományos megismerés másmilyen felfogása szintén kritikus: „sokkal inkább a dolgok *miértjére*, majd sajátos *hogyanjára* helyezi a hangsúlyt, mintsem a mikor és a hol kérdéseire”.

– A másmilyen egészségügy az egészben látásból kiinduló gyógyászat. Elsődleges célja a megbetegedések megelőzése. Az egészségügy problémájának az összes többi társadalmi területtel és vonatkozással történő összekapcsolását fogja fel komplex megoldásnak. Ezért a neozapatisták szemléletében hatékonynak tekintett egészségügy „csakis »másmilyen gazdasággal« és »másmilyen kormánnyal« és

»másmilyen politikával« és »másmilyen kultúrával« és »másmilyen társadalommal« együtt lehetséges, vagyis egy új világ megteremtésének egyik láncszemeként”.

– Másmilyen modernizáció. A kapitalista modernitás az individuumokat elszigeteli egymástól; versengésre és egoizmusra készíti. A neozapatista őslakosok „öntudatos egyének, akik elszenvedtek és megismerték a tőkés modernizálás jellemző individualizálási folyamatait”, de nem olvadtak föl benne. „Mindent úgy modernizálnak, hogy átállítják a váltókat egy másik, a domináns modernitástól *eltérő, alternatív* pályára.” Ez az offenzív, alternatív modernitás semmit nem tartalmaz a premodern struktúrákból, hanem a tapasztalati népi tudás és a polgári modernizáció termékeny elemeit egyesíti.

Az eljövendő felkelés

Az eredetileg 2007-ben megjelent könyvet jegyző „Láthatatlan bizottság” (Comité invisible) nem szerzőnek, hanem csak szerkesztőnek tünteti fel magát. A szöveg – úgymond – a közbeszéd evidenciáit összegezi. A hasonló nézeteket képviselő *Alternatív Ellenállási Hálózat Kiáltványától* (Eszmélet, 90) eltérően, nem különösebben törekszik egzaktásra – a jelenségeknek sok esetben inkább hangulati megjelenítését adja, semmint tudományos elemzését. A *L'insurrection qui vient* című könyv üzenetét akár lopakodó, nyomuló vagy valamilyen hasonló felkelésnek is lehetne nevezni.

Az elméleti kiindulópont itt is a jelen egyfajta értelmezése: „adott egy klinikai halál állapotában levő civilizáció, melyet lélegeztetőgépen próbálnak életben tartani, miközben rothadó leheletével mérgezi a bolygó légkörét”. Ezt a nyugati civilizációt szétesett társadalom és széttöredezett egyén jellemzi. A könyv alapállása szerint nem egyszerűen a tőkés gazdaság és a tőkés civilizáció van válságban, hanem az emberiség számára maga ez a gazdaság és civilizáció a válság. A válság válsága pedig történelmileg termékeny állapot, mivel elindítója lehet egy pozitív változásnak.

Mi ad a jelenlegi helyzetben reményt a „Láthatatlan bizottság” számára? A közösségi önvédelemnek azok az ellenpéldái, amelyek a nyugati kapitalizmus pórusaiban, illetve határhelyzeteiben termelődnek ki. A hurrikán sújtotta New Orleans szegényei ellenálltak annak, hogy ökomenekültként deportálják őket és a szolidáris öntevékenység útjára léptek. Újjáélesztették a polgári korszakban „elfeledett szerveződési formákat”. Közkonyhákat állítottak fel, kialakították a közélet és az utcai orvoslás rendszerét. Illegális foglalatásokat hajtottak végre és átmeneti szálláshelyeket valamint ingyenes tábort hoztak létre. Mindezt hivatalos intézmények és hatóságok nélkül, „távol az egyenruháktól”.

Az összefogás, együttműködés hasonló megnyilvánulásai tapasztalhatók mindenfelé a nyomornegyedekben. Ami az ilyen kiszolgáltatott helyzetekben levő emberek számára mentőövként szolgál: a megszokottól és elvárttól radikálisan eltérő viszonyulás a sorstársaikhoz. „Felfegyverkezés a tökécs civilizáció idején eltemetett emberi gesztusokkal.”

A mozgósítás és ellenőrzés társadalma

A könyv írói leszögeznek, hogy „a gazdaság: politika” – majd többnyire hatalmi-politikai kérdésekkel foglalkoznak. Meglátásuk szerint az állam fő törekvése, hogy fennhatósága alá vesse az embereket, amit irányításukkal és ellenőrzésükkel igyekeznek elérni. („Kormányozni sosem jelentett mást, mint ezernyi kifogással minél későbbre halasztani a pillanatot, amikor a tömeg fellógat minket, és a kormány minden lépése tulajdonképpen nem más, mint kétségbeesett próbálkozás, hogy ne veszítse el az ellenőrzést a lakosság felett” – hangzik a szemléletes leegyszerűsítés.) A magánélet gyarmatosításával, a társadalmi folyamatok elgépiesítésével, illetve karhatalmi erőszakkal biztosítja az állami irányítás érvényesülését, az egyének központilag elvárt viselkedését. A rendszer automatizált társadalmi környezetet épít ki, amely az egyén számára csupán tőle elkülönült, nélküle működő díszlet. Számára a sikeresség feltétele ehhez a díszlethez való teljes idomulás, igazodás. Azonban jobban beegondolva: a felkínált siker az egyén öncsonkítása. Amit boldogságnak, jólétnek, élménygazdagságnak vélünk, az „semmi más, mint bizonyos előre meghatározott hangulatok tetszőleges elegyének végtelen kombinációja”. A tökécs civilizáció a létezésünket pusztá terápiává züllesztí.

A rendszer fenntartásához az embereket folyamatosan mobilizálni, állandóan mozgósítani kell. Az állami-kormányzati hatalom nem tűrheti, hogy egyesek kivonják magukat a „mobilitás társadalmából”. De nemcsak külső alávetettségről van szó. A rendszer megköveteli, ezért politikai eszközökkel előállítja, hogy saját belső terünk is ugyanilyen könnyen mozdítható, személyes tartás nélküli legyen: a mobilitás „eltávolodás önmagunktól, kis elszakadás mindattól, ami minket alkot, az idegenség állapota, amiben az Én már a munkavégzés nyersanyagaként ragadható meg”. Korunkban az ilyen önállótlan és személytelen – úgymond – „fogyatékos” számít mintapolgárnak. („Az effajta állandó mozgásban levés nem más, mint magány, izoláció és száműzetés” – hangzik a kommentár. Civilizációnk kihalt sziget, ahova „milliárdnyi Robinson vetődik partra szüntelenül”).

A külső mobilizálás és a belső változékonyság, alkalmazkodás kényszere önállótlanyságot, passzivitást, közönyt követel az egyénektől. Ez a társadalmi túlélés pusztá feltétele. Az önállótlanyságra szocializált ember utasítás, főnök nélkül összezavarodik. A főnökét gyűlöli, de – bérmunkásként – az alkalmazottja akar lenni. Az államilag-rendőrileg működtetett rendszer azonban így is agonizál. Az emberek passzivitása

mellett már szinte csak a feketegazdaság és az állami segélyezés védi az összeomlástól.

Lappangó harc mint társadalmi felkelés

Aguirre Rojashoz hasonlóan a „Láthatatlan bizottság” sem lát esélyt arra, hogy a fennálló rendszert a hagyományos elképzelés szerint lehessen leváltani: „korunkban a hatalom decentralizáltságával a központosított forradalmak ideje is lejárt”. Ebből azonban egyáltalán nem következik a küzdelem felfüggesztése. Ellenkezőleg: „A rendszer hibás működésében és kiskapuiban fedezhetjük fel az elemeit annak a válasznak, amelynek logikája megszünteti magát a problémát.”

Valójában miért is folyik a küzdelem?

Sokak részéről a pusztá megélhetésért. Ők az életüket csak úgy tudják fenntartani, ha túllépnek az intézményesen előírt önállótanságon, passzivitáson, elszigetelődésen és kialakítják az összefogás, együttműködés egymást segítő formáit. A versenyszellem helyébe a szolidaritás érzését és gyakorlatát helyezik. Vagyis már egyszerű létfenntartásuk érdekében is kénytelenek rendszeridegen eszközöket kiépíteni és alkalmazni. A hivatalos társadalomból száműzött élet („emberi jelenlét”) – írják a szerzők – a szegénynegyedekbe költözött, és ebben a társadalmi térben feléled az együttcselekvéshez vezető együttérzés. Az itteni kollektív találékonyaság azt eredményezi, hogy a nyomornegyedek lakói maguk irányítják az életüket. Ez a fajta öntevékenység a rendszerrel szembeni lázadásnak, felkelésnek minősül és kihívást jelent a hatalom számára: nehezebb feladat az olyan embereknek az állami-politikai alávetése, akik az életüket önmaguk igazgatják. A következetes gyakorlati szolidaritás a rendszer sírásója.

A könyv értelmezése szerint a fennálló rendszert a hivatalos mozgósítás és a védekező önszerveződés közötti lappangó harc feszíti. A hatalmi ellenőrzés és az ellenőrizhetetlenség közötti küzdelem jellemzi. „A világ normális működése rendszerint elkendőzi a valóban katasztrófális megfosztottságunkat. Amit ma »katasztrófának« neveznek, nem más, mint ennek az állapotnak a kényszerű felfüggesztése, egyike azoknak a ritka pillanatoknak, amikor visszanyerünk valamiféle jelenlétet a világunkban.” Nem véletlen, hogy az ilyesfajta önállósodást a hivatalos felfogásban katasztrófának tekintik.

A harc tétje a pusztá túlélés, vagy ami ugyanaz: a tőkés civilizáció tetemétől való megszabadulás. Ebben a kiélezett helyzetben kell eldöntenünk, hogy melyik oldalon – a halogatás vagy a lázadás oldalán – állunk. A várakozó passzivitás feladása annyit tesz, hogy „így vagy úgy, de a felkelés logikáját választjuk”.

Miként a nyomornegyedekbeli kollektív önvédelem, úgy a tudatos lázadás is kénytelen szakítani a rendszerkonform eszközökkel. A megfosztott-

ságtól (széttöredezettségtől) nem korlátozott jelenlét az életünkben, az önszerveződés, a szolidaritás – mind-mind a hatalom számára ellenséges megnyilvánulások, ugyanakkor a rendszerrel szembeni ellenállásnak olyan, azonos töről fakadó különböző változatai, melyekből a könyvben tudatos harci program áll össze.

A felkelés: rombolás és teremtés. Olyan önvédelem, amelyből a teremtő rombolás hangulata sugárzik. A saját lábra állás programja. „A legjobb az lenne – hirdeti a könyv –, ha dugába dőlné az összes válságkezelő forgatókönyvük. És amikor ez bekövetkezik, akkor nem a fenntartható fejlődés szakértői fogják megadni a legjobb válaszokat.” A harcnak az alábbi főbb programpontjai vannak.

- „Lőni minden válságra” és egyesével felszámolni az akadályokat.
- Szabotálni minden képviseleti szisztémát. Obstrukcióval akadályozni a működésüket. Gátolni a specialisták uralmát.
- Helyi szinten ellehetetleníteni az államhatalom érvényesülését.
- Megbénítani a gazdaságot. „Nem látunk más lehetőséget, csak azt, hogy amilyen gyorsan csak lehet, csődbe vigyük a bankot, és közben előnyt kovácsoljunk a rendszer hiányosságaiból, hogy megerősödhessünk.” A felkelés „az árutermelő társadalom elleni összeesküvés”.
- megszervezni az önvédelmet, terjeszteni és szélesíteni az együttműködések. Állami ellenőrzéstől mentes „szabad területeket alkotni. Megsokszorozni az átláthatatlan zónákat”. Erőt felmutatni a mindennapi alá nem rendelődések sorozatában. Törekedni az ellenőrizhetetlenségre. (Az utcákon uralkodó „fegyelmezetlenséget kell módszeresen és szisztematikusan egy kiterjedt és hatékony gerillaháborúvá fejleszteni, hogy visszanyerjük kormányozhatatlanságunkat”.)
- Kiépíteni a saját kommunikációs csatornákat.
- Ahol lehetséges, helyettesíteni az olyan társadalmi intézményeket, mint a család, az iskola, a szakszervezet, a sportklub stb.

Minden hatalmat a kommunáknak

A felkelés sejtjei a kommunák. A könyv kommunának nevezi mindazokat az önszerveződéseket, amelyek tagjai tudatosan együttműködnek egymással bizonyos életfeltételeik közös megteremtése érdekében: a vadsztrájtól, az elfoglalt épületek közösségeitől, az 1968-as akciótanácsoktól, a menekült rabszolgák telepeitől kezdve az argentin piqueterókig, akik „maguk megtermelik, amire szükségük van”.

Kommunák akkor jönnek létre, amikor némelyek elhatározzák, hogy az életben maradás feladatát nem külön-külön próbálják megoldani. „A kommunát általában néhány olyan ember alkotja, akik megszabadulva személyes kényszerzubbonyaiktól elhatározzák, hogy közös erővel veszik fel a harcot a valóság ellen, és akik tudják, hogy a megmértetésben csak egymásra számíthatnak.”

A rendszer logikájától függetlenedő közösségi létfenntartás harci tevékenység is. Ezért az egyik oldalról tekintve „a kommuna a partizánmozgalom alapegysége”. Ugyanakkor a másik oldalról tekintve az élet alapegysége: „tagjaik és a velük sodródó emberek anyagi és erkölcsi túlélése érdekében” szervezik meg magukat. „A kommuna természetből fakadóan az önfenntartásra törekszik”. Mind szemléletileg, mind módszertanilag árulkodó a megfogalmazás: „minden kommuna a saját bázisa akar lenni”.

Létfeltételi kiszolgáltatottsághoz vezet, hogy jelenleg az alapvető élelmiszereket – a könyv adatai szerint – a népesség két százaléka termeli meg a többieknek. A kommunák – helyzetük és szemléletmódjuk következtében – szakítani akarnak ezzel az állapottal. Ezért számukra kulcskérdések: „hogyan állítjuk helyre az élelmiszer-termelést” annak érdekében, hogy el tudja látni a terület lakosságát?; „hogyan alakítjuk át a betontereket városi kertekké, ahogy Kubában csinálták...”? Hosszabb távon a megfelelő termelési eszközök kisajátítása is elkerülhetetlen „az önellátáshoz szükséges képességek megszerzéséhez”.

A kommunában mint alapegységben való gondolkodás és cselekvés nem elszigetelődést, „önmagával beérés” jelent, hanem egy hálózatos érintkezési rendszer kiépítésének kiindulópontját. „Növeljük a kommunák, a köztük levő kapcsolatok és a szolidaritás sűrűségét egészen odáig, amíg az egész terület átláthatatlanná válik, minden hatóság számára áthatolhatatlanná.” A könyv globális méretű összeütközést és szolidaritást prognosztizál.

A nem polgári életforma: felkelés. A felkelés: alternatív, áruviszonyoktól és államhatalomtól független életmód. A legfontosabb kérdés, hogy hogyan lehet ezt visszafordíthatatlanná tenni. A visszafordíthatatlanság feltétele, hogy a célkitűzés és a hozzá vezető út egynemű: azonos ismérveket hordoz. „A forradalmi folyamat akkor visszafordíthatatlan, ha már nincsenek hatóságok, de nincs is szükség rájuk, ha nincs tulajdon és nincs tulajdonvágy sem, ha nincs uralom és megszűnt az uralomvágy is. Ezért maga a felkelés folyamata már magában foglalja végső győzelmének vagy vereségének formáját.”

*

Annak idején az iskolában azt tanultuk, hogy a feudális korszakban a polgárság fokozatosan terjeszkedő társadalmi forradalmat hajt végre. Új életformát és értékrendet képvisel. Meghonosítja az árugazdaságot és ezzel az emberek közötti kapcsolatokban elsődlegessé teszi a pénzközvetítést. Lényegében ennek a társadalmi forradalomnak a győzelme után veszi át a politikai hatalmat. Annak idején azt tanultuk (olvastuk), hogy a tőkés rendszerből való kilábalási törekvés számára egyfajta posztkapitalista társadalmi forradalom (életforma és értékrend) gyakorlati térhódítása ad történelmi esélyt. Ennek eszközeként jelenik meg – az elméletalkotás meghatározott időszakában – a politikai forradalom.

Mindkét ismertetett könyv megkérdőjelezi, hogy a mai erőviszonyok mellett indokolt lenne direkt politikai forradalmat napirendre tűzni, de fenntartja a társadalmi forradalom („másképp társadalom”, másfajta életmód) szükségességét és aktualitását. Időszzerűnek tekinti az áruviszonyokat (árutermelést, árucserét) mellőző közösségek (továbbá közösségi hálózatok) létrehozását.

Az *eljövendő felkelés* utószavát író Balázs Gábor a szerzők egy másik munkájából idéz: „a munkásosztály csak a *proletariátus* – a tiszta tagadás osztálya – ideiglenes állomásozási helye volt”.

Annak idején Bernstein főfigyelt a hagyományos elmélet és a korabeli gyakorlat közötti hasadásra. Ezt a kettősséget megszüntetendő, a nyugat-európai munkásság éppen tapasztalható magatartásához igazította (mintegy azt követővé tette) az elméletet. eltérő szándékkal, de lényegében ugyanezt a módszertani fogást alkalmazza a „Láthatatlan bizottság” is, amikor leszögezi: „A proletariátus vagy kommunista, vagy *nem létezik*.” Ezzel megtisztult a terep, és az így keletkezett vákuumba egymással versengő elképzelések nyomulhatnak be. (Zárójelben. Mellesleg nem csekély kommunikációs káoszhoz vezet a leíró és a normatív tartalmú „proletár” kategória konkrét, világos megkülönböztetésének hiánya.)

Különböző módokon lehet reagálni arra a helyzetre, amikor a tapasztalati valóságban olyan új jelenségekbe, problémákba botlunk, amelyekre a hagyományos elméletben nem találunk választ, magyarázatot. Lehet úgy, hogy új elméleteket és nekik megfelelő új kategóriákat alkotunk. (Az újrakezdés módszere.) De úgy is lehet, hogy megvizsgáljuk: Nem lehetséges-e az új jelenségeket a meglévő elméletbe beépíteni (az elméletet a régi struktúra mentén kiegészíteni) és annak keretein belül értelmezni? A hagyományos elméleti kategóriákat az újabb jelenségekre is kiterjesztett tartalommal alkalmazni? (A továbbépítés módszere.)

Mindkét könyv kimutatja, hogy korunkban bizonytalanná vált a hagyományos elmélet felépítményi részre vonatkozó hipotézise: a politikai hatalom aktuálisan nem megragadható (sőt, nem is a megragadása lenne a legszerencsésebb megoldás). De a társadalmi forradalom mint bázisforradalom egyáltalán nem került le a napirendről.

Hová tűnt a proletariátus, ha a nyugati tapasztalatok szerint nem produkálja a kommunistaság, mint radikális alternatíva ismérveit? Bernstein szerint a viselkedése azért nem lehet forradalmi, mert előbb polgárosodnia kell. Agambennél és másoknál viszont mára sikeresen vált a középosztály tagjává.

A hagyományos elmélet szerint létében mindenki proletárnak számít, aki nem rendelkezik a létfenntartásához szükséges termelési eszközök tulajdonosi vagy használati jogával. Vagyis mindenki, aki kénytelen bérbé adni egyetlen tulajdonát, a munkaerejét. Akár éppen sikerül ez neki (aktuális bérmunkás), akár csak próbálkozik a bérbeadásával (potenciális bérmunkás). Az Utószó szerzője vitába szállva Agamben (globális kispolgárosodás) koncepciójával írja: „a világ távolról sem középosztályosodott,

hanem lényegében totálisan proletarizálódott, azaz mindenki bérmunkássá vált, ami azt is jelenti, hogy élete idejének elsöprő többségében egy rajta kívül álló célrendszert követve cselekszik”.

Ahhoz a társadalmi környezetnek képest, amelyben a XIX. században megalapozódott elmélet keletkezett, az ún. nyugati világban mindenképpen szembeűnő változás történt: az egykor a munkahelyén 14-16 órát is dolgozó bérmunkást (Lenin kategóriájával, de nem a lenini értelemben vett) „félproletár” helyzetű bérmunkás váltotta fel. Félproletár abban az értelemben, hogy bérjövödelme kiegészült olyan állampolgári joggal járó juttatásokkal, amelyek végső forrása – igen jelentős mértékben – a nem nyugati világ bérmunkásainak kizsákmányolásából származik. Ez a kettős (egyidejűleg kizsákmányolt és „a tőke társfogyasztója” [Marx], „közvetve vagy közvetlenül a burzsoázia kitarítottja” [Lenin]) helyzet értelemszerűen nem gyorsítja a – hagyományos elméleti kategóriákkal – proletár osztálytudat, illetve a magáértvaló osztályként történő viselkedés kialakulását. Mindez azonban nem feltétlenül érvényes az ún. harmadik világ számos országának tulajdon nélküli bérmunkásságára, amelynek életét és tudatát nem „szennyezik” állami juttatások. Az *eljövendő felkelés* lázadó közösségeinek halmazában is elegyednek az öfenntartásra törekvő „magáértvaló” kommunák a „magánvaló” („a tőke társfogyasztóiként”, „a burzsoázia kitarítottjaiként”), pusztán fogyasztó kommunákkal.

Az ismert marxai megfogalmazás szerint „Az iparilag fejlettebb ország a kevésbé fejlettnak csak saját jövője képét mutatja.” A szövegkörnyezetből kiderül, hogy az idézett összefüggés érvényesülése tendenciájában értendő.

Az azóta eltelt időszakban a tőke terjeszkedése számos új jelenséget produkált. A globális természeti környezet nem viseli el a tőkés civilizáció terhelését; gyarmatosított országok (területük eltartóképességét meghaladó) túlnépesedése; mesterségesen létrehozott túlfogyasztás az áruk tömegtermeléséből adódó értékesítési (profitrealizálási) nehézségek mérséklése érdekében; fiktív pénzügyi műveletek („buborékgazdaság”) elburjánzása; mesterséges jövedelemtermelés (például hitelnyújtással) a fizetőképes kereslet növelése érdekében stb. Mindezek ismeretében indokoltnak látszik eltűnődni azon, hogy miben mutathatja az iparilag fejlettebb ország a fejletlenebb jövőjét, és miben a kevésbé fejlett ország az iparilag fejlettnak a jövőjét.